

Вдовина Наталия Захаровна –
учитель начальных классов
МБОУ Сунтарская СОШ №2 им.И.С.Иванова
Тема: «Саха норуотун
төрүт дьарыгар оонньуу нөнүө иитии»

Оџо-олоџу салџааччы. Киһи-аймах историятыгар оџону иитии ньымалара араастар. Хас биирдии норуот үйэлэр тухары муспут ньымалара сайдыы кэмигэр сөп түбэһиннэрэн, омук олорор айылҕатынан, олоџун оңкулуттан көрөн уларыяр. Удьуор утум салџанан барарыгар, өбүгэ үгэстэрэ үйэтийэ туралларыгар аџа, ийэ холобура суураллыбат суолталаах. Ол эрээри, хомойуох иһин, олохпут уйгута уларыян, ийэ, аџа иитэр-такайар суолтата симэлийэн эрэр.

Араас технология үөскээн оџо сайдыыта атын омук культууратыгар, кини историятыгар ордук охтооһуна көстүтэлээн эрэр. Итинтэн сиэттэрэн, оџолорбут сахалыы тылларын саппааһа аџыйаата, төрөөбүт культууратын, историятын умнууга барда.

Норуот үйэттэн үйэџэ оџону иитэр үгэстэрин чочуйан, үгүс ньыманы мунньан оџо иитиитигэр туһанара. Бу төһө да «суруллубатах сокуонунан» ааџыллыбытын иһин, кырдыаџас эдэргэ, төрөппүт оџотугар инэрэр олох бэйэтэ ирдиир кытаанах ыйаахтара буолаллара. Сүрүн үгэстэр биирдэриттэн үлэџэ сөптөх сыһыаны иитии киһи олох олорорун төрдө буоларын таба өйдүүлэрэ. Онон үлэџэ, дыарыкка, сатабылга үөрэтэр үгэстээхтэрэ.

Билинни кэмнэ оџо духуобунай сайдыытыгар, сизэр-майгы боппуруостарыгар сытыы кыһалџалар күөрэйэллэр. Онон аныгы уонна норуот педагогикатынан алтыһыннаран оџону иитэр-үөрэтэр үлэџэ киллэрии, дыиз-кэргэн үтүө үгэстэрин сөргүтүү - бу олох көрдөбүлэ да ирдэбилэ да буолар.

Биһиги өбүгэлэрбит үгүс бириэмэлэрин айылџаџа үлэлээн-хамсаан, сүөһү-сылгы иитэн, бултаан-балыктаан атаараллара. Урут хайдах гынан кыра оџону ити дыарыктарга иитэриэһин тардаллара буолуой?

Актуальноһа: саха норуотун төрүт дыарыктара симэлийбэт баайа.

Темам сыала: Саха норуотун төрүт дыарыктарын оонньуу нөнүө билиһиннэрии.

Соруга:

- саха төрүт оонньууларын нөнүө оџоџо идэлэр тустарынан билиилэрин ханатыы, бодоруһа үөрэтии.
- Уол, кыыс үлэлэрин быһааран билии, дойдутугар, дыонугар үтүө сыһыаны, тапталы иитии, үөрэтии.

I. Саха норуотун төрүт оонньуулара

Саха дыоно былыр-былыргыттан иллэн кэмнэрин оонньоон-көрүлээн атааралларын астыналлара. Өбүгэлэрбит оџону иитиигэ мындырдык, дирин толкуйдаахтык сыһыаннаһара. Бу оонньуулар киһи илиитэ-атаџа сайдарыгар, оџо кыра эрдэџиттэн мындыр, тэтиэнэх, кыайыгас, күүстээх буоларыгар иитэллэрэ. Кыһыммыт кылгас күннээх, уһун түүннээх буолан, күнү-дылы кылгатаары, түүн хойукка диэри оонньуу арааһын тэрийэллэрэ. Сайынын сайылыкка оџолуун-улаханнаһын көрү-нары тардаллара, оџо-аймах үөрэн-кетен чаџаарара сайылык киһэлэрин кэрэ музыката буолан иһиллэрэ.

Өбүгэ үгүс оонньуута билигин умнуллубут эрээри, саха фольклорун сүрүн хайысхата сайдан сылдыар кэмэ.

Кыра оџо сүрүн дыарыга оонньуу буоларын быһыытынан, кинини оонньуу нөнүө сайыннаран ордук табыгастааџын былыргаттан билэллэрэ. Оонньуу нөнүө оџо чэпчэкитик, түргэнник ылынар, үөрэнэр, өйүгэр-санаатыгар диринник инэр. Онон саха норуотун оонньуулара бу дыарыктары кытта ыкса сибээстээх буолара. Ханнык баџарар

оонньуу иитэр-үөрэтэр, сайыннаар ис хоһоонноох.

Мин билбиппинэн сахалыы оонньуулары 4 бөлөххө араарар эбиттэр:

- Эти-хааны эрчийэр оонньуулар,
- Өйү сытыылыыр оонньуулар,
- Илии-атах оонньуулар.
- Хамсаныылаах оонньуулар.

Саха норуотун оонньуулары септеех усулуобуйа тэрийдэххэ, оҕо-айыл-баба тапталы уонна ытыктабылы инэрэр, өйүн-санаатын, этин-хаанын, сирин-майгытын, чинчийэр, ойуулуур-дьүһүннүүр, толкуйдуур, айар дьоһурун сайыннаар, сананы билиигэ-көрүүгэ уһуйар, оҕо-оҕону кытта оруоллаах оонньууга оруол үллэстэн, сөпкө сыбыаннаһан, бодоруһан оонньууругар кэпсэтэр дьобура сайдара, тылын саппааһа байара, идэлэр тустарынан билиитэ хацыра.

Саха норуотун оонньуута кини күннээҕи олоһун-дьаһаҕын көрдөрөр, төрүт дьарыгыттан үөскүүр:

1. бултааһын,
2. балыктааһын,
3. дьибэ ис-тас үлэтэ,
4. сылгы-сүөһү иитиитэ.

II. Бултааһын

Булт – саха киһитин биир саамай сүрүн дьарыга этэ. Кини айылбаһа бэйэтин уйанын-хатанын тургутунар, майгытын билинэр, санаатын сааһылыыр, өйүн-санаатын тобулар. Атын эр дьону кытары сылдьан эр киһи кутун (дух) инэринэр. Дурда-хахха буолар санаата күүһүрэр.

Биһиги өбүгэлэрбит былыр булдуһан аһаан-таннан, кыһынны томороон тымныыны тулуйан кэллэхтэрэ эбээт! Ол эрэн, булт умсулҕаныгар сүрэхтиин-быардыын ылларыы, Баай Байанайы танара оностон үнүү киһи аайы бэриллибэт. Ити оҕо кыра эрдэбиттэн иитиллэр.

Кыраҕы харахтаах, сымса, тулуурдаах буоларга иитэр оонньуулар:

- Тэлэрик
- Салгыдый
- Сыалы табыы

Тэлэрик.

20-25 см диаметрдаах икки хос тутуллубут хордуонка, эбэтэр туостан төгүрүгү быһаллар. Сахалыы оһуорунан киэргэтэллэр. Биир оҕо ол төгүрүгү үөһэ халлаан диэки кыратар. Ону тааһынан, мээчигинэн, эбэтэр ох саанан иккис оонньуур оҕо таба сатыахтаах.

Салгыдый

20-25 см диаметрдаах икки хос тутуллубут хордуонка, эбэтэр туостан төгүрүгү быһаллар. Сахалыы оһуорунан киэргэтэллэр. Остолбоҕо ыйыыллар. Остолботтон 3-5 м ыраахха сиргэ туруору ураҕас саайаллар. Оонньооччу оҕо ол ураҕас төгүрүччү хаста да сүүрүөхтээх уонна сыалы таба сатыахтаах. Хаста ураҕас тула сүүрүөхтээхтэрин эрдэ кэпсэтэллэр. Тула сүүрэр ахсаана элбээн иһиэхтээх.

Сыалы табыы

Бу оонньууга икки киһи утарыта көрсөллөр. Быаҕа баайылыбыт сиэл төкүнүк мээчиги ынах муоһугар киллэриэхтээхтэр. Мээчиги ким түргэнник киллэрбит киһи кыайар.

III. Сылгы-сүөһү иитиитэ

Сылгы-сүөһү иитии - саха төрүт дьарыга. Сылгы-сүөһү иитиитэ – саха омук өбүгэлэртэн ыла илдьэ кэлбит историческай дьарыга, кини тыа сиригэр социальнай-экономическай олохтон тутулун таһынан, духовнай сайдыытын төрүтэ буолар. Олох үлэнэн эрэ сайдар. Онон саха дьыа сүөһүтүн иитиитэ төгүрүк сыл устата көрсөр ыарахан үлэтэ (кыһалҕата) кини кэскилэ буолар. Сүөһүтэ, сылгыта суох саха диэн өйдөбүл сир иэнииттэн симэлийэр кутталлаах. Ол эбэтэр сүөһү иитиитэ саха олохтон сүрүн укулаатын таһынан, кини тыла, культурата буолар. Оттон тыла сүттэ да, омук эстэр. Тыа сиригэр оҕото үөрэҕин сэргэ өбүгэлэртэн утумнаабыт дьарыгар, үлэлээн иитилиэхтээх. Ол аата сахалыы тыынна, онтон сиэттэрэн олоххо бэлэм буолуохтаах. Эттибит дии, сүөһү, сылгы иитиитэ, сиргэ үлэ – саха омук быһыытынан үйэлэри унуордаан ордон, сайдан кэлбит сүрүн дьарыга диэн. Саха улахан анаара тыа сиригэр озорор, ууһуур, үлэлээн кэскилин охсунар. Дьэ, оччотугар оҕото тоҕо удьуорун, төрөппүтүн дьарыгын билиэ, сатыа суохтаабыт? Көхтөөх, таһаарыылаах үлэ ыалдьолун чочуйар. Сүөһү иитиититтэн киирбит тыллар саха тылын байытар, култууратын, ускуустубатын дьикти уратыларга буолаллар. Ол аата тыа сиригэр оҕото сүөһү иитиитин технологиятын сүрүн көрүннэригэр сатаан үлэлиирин таһынан, өйө-санаата, сирэр-майгыта сахалыы симэммит буолуохтаах.

Сахаҕа сүөһүгэ-сылгыга сыһыаннаах бэрт элбэх оонньуулар бааллар эбит:

- Кыаһыланыы
- Өһөс торбос
- Маамыкта быраҕыы,
- Халбас хара аты миинии
- Оҕустар харсыһыылара
- Ойбонтон уулааһын
- Мээрикээн
- Көтөх ынаҕы туруоруу

Кыаһыланыы

Итии-куйаас кэмнэргэ ынах-сүөһү эмийэ хатан эбэтэр кыымаайы, күлүмэн сиэн, дэлби бааһыран, кыайан ыаппат буолан хаалааччы. Ол иһин тэбиэлэммитин, улаханлык мөхсүбэтин диэн кэлин атахтарын такымнарын үөһэ өттүнэн быанан кыаһылаан кэбиһэллэр.

Оҕолор элбэх буолан түмүстэхтэринэ «кыаһыланыы» диэн күрэхтэһии тэрийэллэр эбит. Икки бөлөххө араасаллар. Оонньуу ыытааччы күрэхтэһээччи дьону барыларын атахтарын бэрбээкэйдэриттэн кыаһыланалларыгар этэр. Ханас бэрбээкэйдэрин куустаран ылан, иккитэ эрийэ тардан. уна атахтарын бэрбээкэйдэригэр аҕалан, сөллүбэт гына ыга баайан кэбиһэллэр. Оччоҕо атахтарын икки арда кыра арыттаах буолар.

Оонньуу ыытааччы 15 - 20 метр сиргэ күрэхтэһэр сир бэлэмниир. Икки бөлөх дьонун тус-туска субуруччу туруортуур уонна бэлиэтэммит сирин эргийэн кэлэн, урут турар икки киһи илиилэрин тэннэ таарыйар. Кыаһылаах киһи, баҕар ойуоккалаан

сүүрдүн, баґар, хаамтын, ол бэйэтиттэн тутулуктаах. Оџуннаџына даџаны туран сүүрүөх тустаах. Урут кэлбит бөлөх дьоно кыайаллар.

Өскөтүн сүүрэн истэџинэ кыаһыта сөллөр күннээх буоллаџына, көрө охсон тутта бааныхтаах уонна салгыы сүүрүөхтээх. Бу оонньууну билигин кулууптарга, спортзалларга оонньоуохха сөп. Саха оонньууларыттан биир дыкти оонньуу. Кыахтаах эрээри, кыаһылаах буолуу...

Өһөс торбос

Бу оонньуу үлэ кэмигэр тахсыбыт оонньуу, күһүн, кыһын соџотох торбосторун күөлгэ ойбонноругар уулаталларыгар, торбосторо ситэтэллэрин абааһы көрөн, өсөһөн сордуур буолуохтаах.

Аан бастаан муостаџа көмөрүнэн икки сурааһын тардыллар. Онтон куһаах курунан эбэтэр сотторунан икки оонньооччу сөллүбэт гына төбөлөрүн холбоон ыга баайыллар. Илиилэрин кэннилэригэр быраџан сис туттуохтаахтар. Хайалара тэтиэнэх да сурааһын диэки соһуохтаах. Оччоџо кыайыы киниэнэ. Оонньуу сылдьан хайалара эрэ өһөс торбос – диэн ааты сүгүөхтээх. Бу оонньууну хамаанданан да оонньоохха сөп.

Маамыкта быраџыы

Уһук хоту сир уонна Саха сирин соџуруулуу - илин өттүн аџыйах ахсааннаах норуоттарыгар киэнник тарџаммыт көрүн. 15 м ыраахха 1,5 үрдүк остуолбаџа таба муостаах макет саайыллар.

Оџо биир сиргэ туран эрэн эбэтэр сүүрэн кэлэн быаны иилэ быраџыахтаах. Кыттааччы үстэ холонор кыахтаах. Өскөтүн маамыкта көстөрө уустук буоллаџына суон соџус капрон быаны туһаныахха сөп. Быа биир төбөтө уктааланар, иккис төбөтө ону нөнгүө таһаарыллар. Маамыктаны иилистибэт гына төгүрүччү тутан түүрүллэр. Бырахтаах тас дьоџус иитэ барыта субуруйан, маамыкта сыалга иилистэ түһүөхтээх.

Маамыктаны элбэхтик эрчиллэн таба быраџар буолуохха сөп. Саха оџотун мээчигинэн, маһынан таба быраџарга кыра эрдэбиттэн үөрэтиэххэ наада. Кэнники төбөтүгэр кыра дьаакырдаах быаны онно - манна быраџа оонньоохтаах. Ол курдук сыһыа-баайа маамыктаны сатаан тутта үөрэнэр. Маамыктаны таба быраџыыга конкур, күрэхтэһии тэрийэн ыытар сөптөөх.

Халбас хара аты миинии

Икки остолбоџо быа тардыллар. Оџо быа үрдүгэр урабас тутан баран таба төһө өр олороруттан кыайар.

Оџустар харсыһыылара

Өбүгэлэрбит кыстыктан көһөн, сайылыктарыгар кириилэрэ туспа биир кэрэ бырааһыннык буолара. Атыыр оџус айаатааһына, оџолор үөрбүт-көппүт аймалџаннара, күөрэгэй ырыата, айылџа, киһи - сүөһү үөрүүтэ - барыта биир тыын буолара.

Атыыр оџустары харсыһыннарыы сайылык иһигэр биир дыкти түгэн этэ. Оџустар харсыһан бүттэхтэринэ аны оџолор харсыһа оонньууллара.

Оџолор оџустары үтүктэн, айааты-айааты буору ытыстарынан хаһыйан, тобуктаан сылдьан кынчыаттаһан кэлээт, төбө-төбөлөрүттэн тирэхтээт, харсыспытынан бараллара. Харсыһар кэмнэригэр оонньууну ыытааччы үс метр сирин мээрэйдиир уонна ортотунан сурааһын тардар. Икки харсыһар оџолору ол сурааһын икки ардыгар

туруорар, төбөлөрүн холботон баран: "Чэ!" - диэн хамаандалыыр. Харсыһааччылар эмискэ төбөҥө түһүө суохтаахтар.

Өскөтүн бастакы оҕо иккис оҕону сурааһыныттан 1 м 50 см тэйиччи үтүрүйэн илтэбинэ, оччоҕуна иккис оҕо кыайтарбытынан аабыллар.

Ойбонтон уулааһын

Сиртэн биир тутум үрдүктээх иһиккэ ууну толору куталлар. Бастакы оонньоочу уҥа илиитинэн ханас кулгаабын эминньэбин тутар, ханас илиитинэн ханас атабын кэтэбинэн уҥа атабын төбөтүттэн тутар уонна илиилэрин араарбакка туран эрэ төнкөйөн, мас кытыйаттан уулаан ылыахтаах. Өскөтүн төнкөйөн иһэн илиилэрин арааран тайана түстэбинэ, оонньоуттан туоруур. Илиилэрин араарбакка, анар атабар олон, үчүгэйдик төнкөйөн уу истэбинэ, кыайыылаабынан тахсар.

Мээрикээн

Остуол биир дыкти оонньоутунан мээрикээн буолар. Мээрикээннэ хас да киһи оонньоон сөп. Хаптаһыны эбэтэр чараас маһы төгүрүччү кыһаллар ортотунан үүттүүлэр. Ол үүккэ ытыйарга сөптөөх *тутаабы* угаллар. Тутаах аллараа өртүн чочуйан кыһаллар.

Көтөх ынабы туруоруу

Саас нэһиилэ сылы тахсыбыт мөлтөх ынах кыайан турбат буолан хаалара. Хас да киһи бэрт эрэйинэн туруорар буолара. Оонньоу ыытааччы биир киһини сиргэ олодор. Ол киһи уҥа атабын уллунабын икки илиитинэн ытарчалыы тутар. Илиитэ төһө уунарынан ол ытарчалыы туппут атабын чиккэччи тэбиэхтээх. Уонна илиитин ыһыктыбакка эрэ, ханас атабар ойон туруохтаах. Өскөтүн оонньооччу үстэ төхтүрүйэн сатаан турбатабына, — көтөх ынах — аатын ылыахтаах.

IV. Балыктааһын

Өссө биир төрүт дьарыкпытынан буолар балыктааһын. Онтон балыктааһын уол оҕо этин-сиинин, сизэрин-майгытын барытын төрөөбүт айылбатын кытта алтыһарга уһуйар дыкти абыланнаах дьарык:

- Мунхалааһын
- Сыалыһарды хамсаныы
- Балыктар уонна балыксыттар.

Мунхалааһын

Үс эбэтэр биэс оҕо «мунха» буолаллар: сизэтиһэ сылдыаллар. Сүүрэр кэмнэригэр илиилэрин араарыа суохтаахтар. Уонча оҕо- «балыктар». Сүүрэр- «мунхалыыр» сиргэ төгүрүччү бэлиэ оноһулар. Бу «күөл» иһиттэн «мунха» да «балык» да тахсыа суохтаахтар. «Мунхаһыттарга» «күөл» биир өтүгэр уонча киһи батар эмиэ төгүрүк бэлиэ «чардаат» оноһулар. «Мунхаһыттар» сизэтиһэ сылдьан «балыктары» экирэтэн, тутан ылан «чардаакка» аҕалаллар. Оонньоу быраабылата. «Балыктары» тутан аҕалан истэхтэринэ мөхсөн куотуохтарын сөп. «Мунхаһыттар» үстэ «балыктарын» чардаакка аҕалбакка куордахтарына ыытааччы миэстэлэринэн атаһаһыннаран биэрэр. Кыаһылананы Икки бөлөххө арахсаллар. Ыытааччы оонньооччулары ханас бэрбээкэйдэрин куустаран ылан, иккитэ эрийэ тардан тардан, уҥа атаһарын

бэрбээкэйдэригэр ажалан, сөллүбэт гына ыга баайаллар: атахтарын икки арда кыра арыттаах буолар. Ыытааччы 15-20 м сиргэ күрэхтэхэр сири бэлэмниир. Бөлөх дьонун тус-туспа субуруччу туруортуур. Кыаһыылаах киһи ойуоккалаан, хааман бэлиэтэммит сири эргийэн кэлэн, урут турар киһи илиитин таарыйар. Оонньуу быраабылата. Обуттабына туруохтаах, кыаһыыта сүөлүннэбинэ, тутта бааныахтаах уонна салгыы сүүрүүхтээх. Урут кэлбит бөлөх дьоно кыайар.

Сыалыһарды хамсаны

Биһиги өбүлэрбит бытаан хамсаныны сыалыһар балык хамсанарыгар холууллара. Бу атабынан тустуу. Көхсүлэригэр сытан ханас илиилэриттэн кытаанахтык ылсаллар, ханас атахтарын үөһэ көтөбөн бэйэ бэйэлэрин умса быраба сатыллар.

Балыктар уонна балыксыттар.

Сиргэ төгүрүк сурааһын тардаллар - мунха. Мунха ортотугар 3 оҕо турар – балыксыттар. Сорох оҕолор балыктар сүүрэ сылдьан мунха иһигэр киирдэхтэринэ балыксыттар кинилэри тутаттыыллар. Балыктары мунха эрэ иһигэр тутулар. Элбэх балыгы туппут балыксыт үчүгэй балыксыт аатын ылар.

V. Дьиз ис-тас үлэтэ

Дьиз ис-тас дьарыгар танас-сап тигиитэ, бэйэни көрүнүү, оту-маһы тиэни, дьизини-оту хомунуу киирэрэ, оонньууларбыт эмиэ онно сыһыаннаахтара:

- Сыхай
- Мас кыыстааһын
- Туос ынахтар
- Тобус былас суһуоҕу өрүү
- Мас оонньуурдар

Сыхай

Кэлин “Сыхай” куукула хас биирдии оболоох ыалга баар буолбута. Тобо эрэ бу сыхай барыта биир оңоһуулаах буолбат этэ. Сыхайы оңорорго хас биирдии ыал тустуһунан улахан дьон оңороллоро. Сыхай араас быһыылаах – таһаалаах, образтардаах уонна обон традиционнай оонньуута буолбута. Ол эбэтэр сыхайдарын аҕа, ийэ, обон диэн араартаан дьоннорун күннээби олохторун үтүктэн, кинилэр образтарыгар киирэн, дьиз кэргэн олобун, “ийэ – аҕа” оруолун инники олохторугар бэлэмнээх буола улааталлара.

Мас кыыстааһын

Биир тэн кээмэйдээх хардаһас маһы ким элбэби көтөбөн, энчирэппэккэ эрэ биир толору эргири оңорон кэлэн, онугар ууларыгар күрэхтэһии. Мас ахсаана тэннэхэр түгэнигэр кыайылаабы дьүүлүүр сүбэ быһаарар.

Туос ынахтар

Обүгэлэрбит туостан оболоругар ынахтары оңороллоро. Бу оонньууга икки киһи онньуур. Биирдии киһиэхэ биирдии туос ынахтаахтар. Ынахтарын аатын этэллэр. Остуолга тардыллыбыт сурааһыңа утарыта туруораллар. Хамаанда бэрилииннэбинэ ынахтарын үрэллэр. Сурааһынтан таһаарбыт киһи ынаҕа кыайар.

Ыллаһан оонһууларыгар кэтэх хаһаайыстыбаларыгар сүөһү оңостоллоро;
Кыра оһолор быалаан баран соһо оонһууллара;

Тоһус былас суһуоһу өрүү

Олонхоһо этиллэринэн, тоһус былас суһуохтаах Туналбаннаах Ньуурдаах Туйаарыма Куо диэн күн бүгүнүгэр диэри уос номоһо оностон, былыргы да, аныгы да ырыаларга ыллыылар. Кыыс оһо суһуоһа төһөнөн уһун, намылхай да, соччонон кини өссө кизэргэйэр, дууһалыын ырааһыар.

Былыргы биһиги өбүгэлэрбит баай дьону кинилэр кыыстарын суһуоһунан сыаналыылар үһү. Улахан баай дьон кыыстарын баттаһын тоһус суһуох гына өрөллөрө. Оттон орто баай кыһын баттаһын сэттэ суһуох гына өрөллөр эбит. Сөбүгэр баайдаах дьон кыыстарын баттаһын үс суһуох гына өрөллөрө дииллэр.

Оонһуу ытааччы тоһустуу киһилээх икки бөлөһү тэрийэр. Бөлөхтөргө биирдиилэригэр төгүрүк иини биэрэллэр. Хас биирдии төгүрүк иигэ биир метр уһуннаахх сүүрбэ сэттэ сүмэх баттаһы, сиэли, быаны (танас ыйыыр быа өрөргө ордук) сөллүбэт гына уһуктарыттан баайталаан кэбиһэллэр. Төгүрүк иилэри уунан тийэр сиригэр биэтэнни турар гына ыйыылар.

Оонһууну ытааччы икки бөлөһү төгүрүк иилэртэн уон метр тэйиччи субуруччу туруорар. Бөлөхтөртөн биирдии киһи сүүрэн тийэн үс сүмэҕи кытаанах гына өрүөхтээх. Өрөн бүтэрээт, эргиллэн кэлэн, бэйэтин бөлөһүн киһитин ытыһын тыастаахтык охсуохтаах, оччоһо ол киһитэ суһуох өрө сүүрүөхтээх. Икки бөлөх дьоно суһуохтарын өрөн бүппүттэрин кэннэ, оонһуу ытааччы хайа бөлөх төһө үчүгэйдик, кытаанахтык суһуохтары өрбүтүн уонна хайалара урут бүтэрэноннуларыгар турбуттарын бэлиэтиир. Урут бүтэрбит гынан баран, суһуохтарын мөлтөхтүк өрбүт бөлөх кыайтарыылааһынан аабылар.

VI. Түмүк

Кыра саастаах оһону оонһуу нөһүө идэһэ үөрэтии иитиигэ биир сүрүн ньыма буолар. Кыыс оһо ити дьарыктан үөрэнэрэ эмиэ үгүс, холобур, иис-күүс, ас астааһын, хаһааны, аҕаба, уолга, эр киһиэхэ сыһыан уо.д.а.

Оһо улааттаһына төрөппүттэрэ бэйэлэрин холобурдарынан олоһу, дьону таптырыга, тулалыыр эйгэһэ, айылҕаба сымнаҕастык сыһыаннаһарга аа-дьуо үөрэтэр буолаллара. Оһону бэйэ холобуругар иитии-киһи олоһун тухары бара турар ньыма. Улахан киһи, ийэ-аба, уруу-аймах, саастыылаахтарын холобурун көрө сылдьан, оһо ону үтүктэн үөрэнэр, иитиллэр. Саха дьоно оһону иитиигэ араас ньыманы тутталлар:

- оһону болһойуу, сэңээрии, хайҕааһын, саатырдыы эмиэ туттулар;
- оһоһо көңүл биэрии. Ол аата талбытынан сылдьар диэн буолбатах, бу ким да оңоро илигин бэйэтэ талбытынан айан, өйүнэн тобулан, айар-тутар айымньылаах киһи буолар;
- ирдэбил, буйуу-хаайыы, харах далыгар илдэ сылдьыы;
- оһо дьарыгын уларытан биэрэн иһии;
- оһону күрэхтэһиннэрии, оһо талаанын үрдэтии;
- оһону угуйуу, умсугутуу;

Уол оһо улаатан дьохуннаах киһи буолан үүнэн таһыстаһына «Аҕатын туйаһын

хатарбыт» диэн киэн туттан кэпсэтиһэр үгэстээхтэр. Ити барыта аҕа иннигэр эппиэтинэһи туруорар, кини кэтит көхсүгэр эмиэ биир ыарахан сүгэһэри кэтэрдэр. Ону аҕа өйдүү, тутуһа сылдьар ытык иэстээх. Аҕа сылдьар эйгэтэ өрүү даҕаны киэн, ыраах. Үксүгэр, туспалаах уонна ураты буолан, үлэни-хамнааы, сырыыны-айаны, эрэйдээҕи-кутталлааҕы кытары ыкса ситимнээх. Быдан былыр, кыргыс үйэтигэр олох уйатыгар куттал-саатал, өс-саас өрүү суоһуура. Ол иһин уол оҕону кыра сааһыттан уһун сыллаах дьарыкка сыһыараллара. Улахан болҕомтолорун эт-хаан эрчийиитигэр уураллара. Биирдиилээн аҕа хайдах өйдүүллэринэн, сатыылларынан уол оҕону иэмэх талахтыы имитэрдии иитэллэрэ. Булчут булдугар, балыксыт балыгар, уус ууһугар үөрэтэрэ.

Аҕа үөрэбэ үксүгэр оонньоутуу, көрдөрөн үөрэтии, бииргэ сырытыннарыы буолара:

- уһаныы: дьэһэни-уоту тутуу сизэрэ-туома; дьэһэ тэрилини оңоруу;
- бултааһын, балыктааһын үгэһэ: булт сизэрэ-туома; сонор ньымалара; сайыңңы, кыһыңңы балыктааһын ньымалара, араастара;
- идэбэ үөрэтии: үлэнэн үөрэтии, идэни утумнааһын;
- дьэһэ үлэтэ: дьэһэни-уоту тэринии, тизэргэни ыраастаныы; кыстыкка бэлэмнэнии;
- олох-дьаһах үгэстэрэ: тыл баайа, олох-дьаһах итэбэлэ.

Оҕо сааска киһи оонньоон үөрэнэр, сайдар кэмэ. Төрүт оонньоулар бу өбүгэбит хаалларбыт баай уопута, норуот быһыытынан уратыта буолар. Онон оҕолору кыра саастарыттан оонньотон элбэххэ үөрэниэххэин, сайыннарыаххайын.

Туһаныллыбыт литература

1. - И.Н.Монастырева. «Оҕо саас оонньоута». Майя 2008с.
2. - А.С.Федоров. «Обүгэлэрбит оонньоулара» Якутскай 1992 с.
3. - Якутские народные танцы. Түһүлгэ. Якутск 1996 с.
4. - Оҕо иитиитигэр норуот фольклорун туһаныы. А.Д.Слепцова. Якутскай 1992с.
5. - Г.С.Попова – Санаайа «Киһитийии сэһэнэ» Дьокуускай «Бичик» 2006 с.